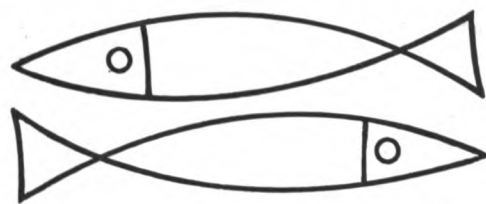

OPBOUW

weekblad tot opbouw van het gereformeerde leven

red. en sekr. h. pootlaan 242, alkmaar

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

administratie: pasteursingel 29b, r'dam-7

B. WIELENGA — MARKNESSE

Ontvangen van de Heilige Geest

(Joh. 1:14)

Bij de voorbereiding van een preek over zondag 14 werd ik weer eens getroffen door de centrale betekenis van het werk van de Heilige Geest inzake de vleeswording van het Woord, zoals Johannes daar over schrijft in zijn evangelie. Het Woord is vlees geworden, 1 : 14, maar dat niet buiten de werkzaamheid van de Geest om. Lucas verhaalt hoe de engel Maria geruststelt in haar verwarring over een zwangerschap die niet het resultaat zou zijn van de omgang met een man.

„De Heilige Geest zal over u komen en de kracht des Allerhoogsten zal u overschaduwen.”

Dat voor de man, die hier ongetwijfeld model staat voor de mens die zich het heil wil toeëigenen door eigen prestaties, geen rol is weggelegd, laat zich verstaan. Want waar gaat het om in de vleeswording van het Woord? Toch om een nieuwe scheppingsdaad van God. De geboorte van Christus als mens op aarde was toch het begin van de herschepping van de mens maar niet minder van de ganse creatuur.

En zo goed als de schepping het werk was van de drie-ene God waar geen mens bij aan te pas kwam, zo was dat ook het geval bij de herschepping die met de geboorte van Christus in feite gegeven was. De mens kan alleen de rol van ontvangende partij vervullen, waar dan ook Maria model voor staat. Vandaar dat Christus ontvangen werd van de Geest en niet van een man.

Het gaat hier om het genadekarakter van het heil. De herschepping is een daad van Gods liefde voor een door zonde verloren wereld. Het is te danken aan de Geest die het Woord dat bij God was, ja zelf God was, vlees liet worden.

Het Woord was in het vlees en, zo voegt Johannes er aan toe, heeft onder ons gewoond, maar dat niet onafhankelijk van de kracht van de Heilige Geest.

In het vlees, dat wil zeggen: mens

zijn met alle beperktheden en zwakheden vandien, uitgenomen de zonde. Het zo mens moeten zijn is voor het eeuwige Woord een nederige en daarom vernederende positie geweest, waarom de vleeswording als zodanig dan ook lijden heeft betekend voor Christus.

Tot dit in het vlees zijn heeft ook behoord de volstrekte afhankelijkheid van Christus van de Geest tijdens zijn leven op aarde. Daar getuigt het N.T. keer op keer van. Tijdens zijn doop in de Jordaan werd Christus met de Geest begiftigd. In Matth. 12 getuigt hij dat hij boze geesten uitdrijft door de Geest Gods. Christus heeft op aarde geleefd en gewerkt in volledige afhankelijkheid van de Geest. Zonder hem had hij niets kunnen doen, zijn werk van verzoening en bevrijding niet tot een voor ons goed einde kunnen brengen. En Christus heeft afhankelijk van de Geest willen zijn. Dat was zijn gehoorzaamheid.

Behoorde deze afhankelijkheid van Christus ten opzichte van de Geest tot zijn vernedering, ze bepaalde ook zijn heerlijkheid, waarvan Johannes en de anderen getuigen mochten zijn.

Want dat de heerlijkheid, de overweldigende aanwezigheid van het eeuwige Woord in Christus' leven aan het licht trad, was de danken aan de kracht van de Geest waar Christus mee begiftigd was.

De leerlingen aanschouwden in Christus de genadige en heilvolle aanwezigheid van het Woord dat bij God was, ja zelf God was. Het was een aanwezigheid die zich niet liet verhullen in het vlees dat het Woord was geworden.

In dit verband wordt wel verwezen naar de tent der samenkomst onder het Oude Verbond waarin Gods heerlijkheid woonde en door Mozes aanschouwd mocht worden. Gods genadige en heilvolle aanwezigheid kon door die tent niet verhuld worden en bleef voor het volk ook niet verborgen,

zij het dat het alleen de afstraling ervan op Mozes' gezicht zag, en zelfs daar kon het niet tegen. Zo drong de heerlijkheid van het woord zich op aan Johannes en zijn vrienden; het vlees, deze woning op aarde, kon de aanwezigheid van God in Christus niet verhullen.

Waar werd die heerlijkheid in het leven van Christus aan gezien? We moeten dan denken aan de woorden vol gezag die hij sprak; maar vooral toch aan de tekenen die hij deed. Door middel van de tekenen openbaarde hij zijn heerlijkheid. Zo kwam de genadige en heilvolle aanwezigheid van het Woord naar buiten.

Een voorbeeld. Op de bruiloft te Kana veranderde Christus water in wijn. Hij herstelde zo de vreugde om het leven, om het er mogen zijn. Zo kwam uit dat God in Christus begonnen was aan zijn herschepping, aan de vernieuwing van mens en wereld.

Aan de tekenen met name zagen de leerlingen de heerlijkheid van het Woord dwars door het vlees heen, 2 : 1.

Het was evenwel aan de Geest te danken dat Christus met gezag kan spreken, zijn tekenen doen en zo zijn heerlijkheid openbaren. Door de kracht van de Geest kon die heerlijkheid heenbreken door de begrenzingen van het vlees.

Overigens, dat de leerlingen deze heerlijkheid hebben kunnen aanschouwen was evenzeer een gave van de Geest. Schrijft Johannes niet in 1 : 13 dat men uit God geboren moet zijn en niet uit bloed noch uit de wil des vlees noch uit de wil eens mens, om kinderen van God te kunnen worden, om in Christus de heerlijkheid als van den eniggeborene des Vaders te kunnen aanschouwen? Reageert Christus zo ook niet op de belijdenis van Petrus: „Zalig zijt gij, Simon bar Jona, want vlees en bloed heeft u dat niet geopenbaard, maar mijn Vader die in de hemel is.”

De Geest heeft Petrus deze belijdenis in het hart en de op tong gelegd.

Wij zijn net zo afhankelijk van de Geest als Christus dat was. Mogen we ook niet zeggen dat ons ontvangen zijn van de Geest even beheersend is voor ons leven als dat het geval was bij Christus? We moeten uit de Geest geboren worden, hield Christus Nicodemus voor, en door de Geest het spoor

houden naar Paulus' woord. Natuurlijk is er ondanks alle overeenkomst tussen Christus en ons wat de afhankelijkheid van de Geest betreft, ook een kenmerkend verschil. Onze afhankelijkheid van de Geest is geen vernedering te noemen, zoals dat het geval was voor het Woord dat vlees geworden was. Deze afhankelijkheid is juist onze heerlijkheid.

In ons leven wil God genadig en heilvol aanwezig zijn door zijn Geest die in ons hart woning maakt. Dat is onze heerlijkheid van door Christus verlore mensen. Zoals het Woord vlees geworden is, is nu ook de Geest vlees geworden, ingegaan in het leven van konkrete mensen van vlees en bloed. De vleeswording van de Geest volgt noodzakelijk op de vleeswording van het Woord.

Het Woord werd vlees, nam de menselijke gestalte aan met alle zwakheden en beperktheden vandien, uitgenomen de zonde. Zo wordt ook de Geest vlees met alle zwakheden en beperktheden vandien ingesloten de zonde. Zal dat voor de Geest ook geen lijden met zich meebrengen, dit wonen en werken in zondige harten, in een gebroken wereld?

Maar even zo goed als de heerlijkheid van het Woord heenbrak door de begrenzingen van het vlees, zal toch ook onze heerlijkheid door (moeten) breken in ons leven.

In woord en daad, door prediking en tekenen zal de Geest van zijn aanwezigheid in ons leven getuigenis willen afleggen. Aan dat werk van de Geest moeten wij ons dienstbaar weten te maken.

IN DIT NUMMER

- Pagina 349
Ds B. Wielenga,
Ontvangen van de Heilige Geest
- Pagina 350
Drs H. de Jong,
De gemeentezang (3)
- Pagina 351
Drs H. E. S. Woldring,
Nederland in de branding (3)
- Pagina 352-353
D. W. L. Milo,
Bewuste minderheid
Ds W. G. Visser,
Het boek Daniël
- Pagina 354
Dr D. Holwerda,
De zeven zegelen (4)
- Pagina 356
H. E. S. Woldring,
Boekbespreking

DE GEMEENTEZANG

3. Psalmen en gezangen in hun onderlinge verhouding

Ds F. van Deursen heeft in zijn laatste boek over de psalmen het laatste hoofdstuk gewijd aan een vergelijking van psalmen met gezangen. Hij begint met een historisch overzicht waaruit blijkt dat de kwestie psalmen of gezangen in de eredienst al oeroud is. Bij onderscheiden gelegenheden heeft de oproep geklonken om toch in de kerk alleen maar psalmen (en nog een paar andere bijbelse liederen) te zingen. Maar ook is er steeds om gezangen geroepen. Volgens Van D. zijn de stemmen die voor in hoofdzaak psalmen gepleit hebben reformatorische stemmen geweest, terwijl het verlangen naar gezangen op verval wees.

Is dit een juiste weergave van de historie, kan men vragen. Men kan op het piëtisme in Duitsland en op het methodisme in Engeland ingrijpende kritiek hebben, maar men kan m.i. niet ontkennen dat het opwekkingsbewegingen zijn geweest in tijden van diep verval. Toch hebben ze het volk van God meer gezangen dan psalmen leren zingen. Ik bestrijd daarom de suggestie die van het boek van Van D. uitgaat, dat psalmen met reformatie, gezangen daarentegen met deformatie te maken hebben. Zo simpel ligt het niet.

Ds Van D. oordeelt zeer negatief over de tijd waarin de meeste gezangen ontstaan zijn, de tijd dus van piëtisme en methodisme. Hij zet deze periode van 'belevings-godsdienstigheid' tegenover de Geest van de reformatie en het valt daarbij op dat hij het woord geest met een hoofdletter schrijft (p. 359). Maar gebruik je dan niet de grote reformatie als een kanon, een meetsnoer voor de kerkgeschiedenis? Van D. verwijt het nieuwe liedboek, dat het door zijn bundeling van liederen uit reformatorische en deformatie tijden de geesten onvoldoende beproeft en de kerkhervorming der 16e eeuw als verlossing van middeleeuwse godsdienstigheid-los-van-Gods-verbond relativeert (p. 382). Maar zou je daar tegenover de reformatie van de 16e eeuw ook kunnen verabsoluteren? Ik meen, dat Van D. daar de neiging toe heeft.

★ ★ ★

Het moet vanuit de kerkgeschiedenis aan ons, reformatorische christenen, een vraag zijn, hoe het zo kort na de grote reformatie tot zo'n ware explosie van subjektiviteit heeft kunnen komen. Die —

Kerkelijk Leven

dat ben ik met mijn kollega van harte eens — ziekelijke trekken vertoont. Maar waar kwam dat zo vandaan? Zou het misschien kunnen zijn, dat de grote reformatie met haar zeer grote aandacht voor het Woord, het menselijke antwoord wat verwaarloosd heeft? En nu weet ik wel, dat wanneer je aan dat menselijke antwoord aandacht besteedt, je veel ijdele ik-zucht los woelt, maar is dat een reden om het maar na te laten? Het verbond is toch een zaak van twee partijen, van woord en antwoord?

„Ja, maar in het psalmboek bezitten wij nu juist dat antwoord”. Het psalmboek is tegelijk woord (van God) en antwoord (van de mens, de gemeente). Dat is het unieke van het psalter. Zoals Van D. van Calvijn doorgeeft: „Als wij deze zingen, dan zijn we alleen zeker dat God de woorden in onze mond legt, alsof Hij zelf in ons zong om zijn eigen glorie te verhogen” (p. 350).

De vraag is nu evenwel of wij met dit woord-antwoord van de psalmen moeten volstaan dan wel het psalmboek moeten opvatten als een leerschool waarin we via de horigheid mondig gemaakt worden tot ook zelfstandig antwoorden. Zodat het psalmboek de kanon van de gemeentezang wordt, het richtsnoer voor gezangen die spontaan ontstaan.

In dit kader valt een goed gebruik te maken van de kritiek die Van D. vanuit het psalmboek op de gezangen oefent. Zoals bijvoorbeeld de inderdaad brede interesse van de psalmen voor het hele leven tot en met het kinderen krijgen toe. Daartegen steekt het eenzijdig religieuze van veel gezangen ongunstig af. Hoewel het nieuwe liedboek juist in dit opzicht een verbetering te zien geeft boven vroegere bundels.

★ ★ ★

Ten allen tijde zijn de gezangen ten achter gebleven bij de psalmen. Niettemin blijft het psalmboek een uitnodiging aan de kerk en aan de christenen om gezangen te maken en te zingen. Zoals het Woord Gods ook altijd weer het antwoord van menselijke belijdenissen heeft uitgelokt.

Ik zou dan trouwens over het gebrekkige van zovele gezangen ook

Pastorale notities

De tong tot Gods lof gebruiken

Jakobus waarschuwt in zijn brief (3 : 1-12) ernstig en nadrukkelijk tegen de zonden van de tong. Ook de christgelovigen in zijn tijd hadden er blijkbaar dagelijks tegen te strijden. Hij wijst er op, hoe het zegenen van onze God en Vader, maar ook het vloeken en schelden en kwaadspreken en lasteren van Gods beeld dragers door dezelfde tong geschiedt. Dezelfde tong, die het ene ogenblik bidt en vrome woorden spreekt, kan het volgende ogenblik zijn naaste grievend treffen en pijnlijk wonden.

Zo mag het toch niet — merkt Jakobus op. Dat kan toch niet samengaan? Zegening en vervloeking kan toch niet uit dezelfde mond komen? Dat komt toch ook in de natuur niet voor? Een fontein geeft toch geen olijven en een wijnstok vijgen?

Maar dan mag een gelovige ook niet als een vanzelfsprekend feit aanvaarden, dat hemelvuur en hellevuur beide zijn tong in beslag nemen. Hij moet bidden om genade, dat zijn tong mag staan in dienst van God en tot zegen van

de naaste. Instrument van de heilige Geest.

Want daartoe heeft God ons de tong gegeven en daartoe moeten we haar gebruiken. De lof van de Heere moet onder onze tong zijn. Hem moeten we loven en zingen en prijzen. Zijn Naam belijden. Zijn deugden verkondigen. Veel goeds van de Heer Jezus spreken. We behoeven nog geen leraars in de kerk te zijn om onze tong in 's Heren dienst te stellen. Wij mogen allen profeten van de Here zijn. Van Christus getuigen. Tot elkaars stichting en vermaning spreken. Onze naaste met onze tong zegenen en onderwijzen. Laat ons hierin toch onze roeping verstaan. Laat ons maar niet spaarzaam zijn met ons woord in dienst van God en van onze medemens. 'Gij, die de HERE doet gedenken, laat geen stilzwijgen bij u zijn'.

Door de reinigende werking van de heilige Geest kan de tong een machtig instrument zijn in het koninkrijk Gods.

Leert en vermaant elkander maar! Zegent elkander!

De Bijbel spreekt naast valse en scherpe tongen ook van zachte tongen en vriendelijke tongen. Hij spreekt ook van de medicijn der tong. Hoe kan een zacht antwoord de grimmigheid afkeren, ja een eenvoudig getuigenis uw naaste redden van het verderf.

B. Telder, Bilthoven

nog wel iets milds willen zeggen. Als we een eenzijdig gezang aantreffen, moeten we ons dan ook niet afvragen op welke andere eenzijdigheid het wel eens een reactie zou kunnen zijn? In die zin zijn de gezangen die men graag zingt in de gemeente ook wel eens signalen, waaruit de voorganger kan opmaken wat de gelovigen in de kerkdienst en in de prediking missen. Je mag het piëtistische lied ook wel eens uitleggen als de schreeuw van een dorstige ziel in een tijd, dat het in de kerken woestijn-droog was (en is?). Het ligt bijna in de aard van een gezang om wat eenzijdig te zijn en in die eenzijdigheid aanvechtbaar. Daar staat tegenover dat een gezang persoonlijk is; de mensen herkennen zichzelf er gemakkelijk in. Bij een overwicht van gezangen in de eredienst geeft dat schade. Want zelfherkenning is immers niet het voornaamste in een kerkdienst. Maar de gezangen helemaal weghouden uit de eredienst werkt vervreemdend. De psalmen moeten dus de gezangen recht trekken, maar niet verdrukken.

De verhouding tussen gezangen en psalmen is te vergelijken met die tussen het mensen-woord waarmee een vrouw uit de schare op het onderwijs van de Meester reageerde en Jezus' antwoord daarop, Luk. 11 : 27, 28: „Zalig de schoot die U gedragen heeft en de borsten die Gij hebt gezogen” — „Zeker, zalig die het woord Gods horen en bewaren”. Het woord

van de vrouw is persoonlijk, spontaan, warm en tegelijk aanvechtbaar, weinig gemeentelijk, zoals ook gezangen kunnen zijn. Toch slaat Jezus deze uiting niet neer, maar nadat Hij haar beaamd heeft („Zeker”) brengt Hij haar onder in iets algemener, evenwichtiger en gemeentelijker, karakteristieken die ook op de psalmen passen. Zou de gereformeerde houding tegenover gezangen tot dusver niet geweest zijn, dat men tegen de spontaneïteit i.p.v. 'Zeker' 'integendeel' zei? Geen beaming en terechtbrenging dus, maar enkel afwijzing. Wij zijn niet zo erg bereid om iemand die met zo iets spontaans en hartelijks komt als deze vrouw, op te vangen en terecht te brengen. Vandaar dat die vrouw uit het evangelie al lang lid is van de pinkstergemeente, waar haar enthousiasme niet gekorrigeerd wordt. Maar wij zijn het die haar hebben weggejaagd omdat wij de evenwichtige orthodoxie hebben misbruikt om er elke spontane gevoelsbeweging mee lam te slaan. Zo hebben wij met het psalmboek de gezangen niet gekorrigeerd maar verjaagd. Met het gevolg dat onze diensten vaak de persoonlijke warmte missen.

Ds Van D. geeft op het eind van zijn beschouwing een aantal normen aan, waaraan gezangen moeten voldoen. Het zijn psalm-normen voor gezangen. Daarin hanteert hij dus, net als ik, het psalmboek als kanon van de gemeentezang. Toch stimuleert hij het maken en zingen van gezangen niet.

„Zing dan psalmen!” — is het besluit van ook dit gedeelte van zijn boek (p. 384). Men moet inderdaad het psalmboek goed kennen om goede gezangen te maken. En zoals gezegd, de gezangen halen veelal, zeg maar gerust meestentijds, het niveau van de psalmen niet. Maar dat is nog geen reden om een anti-gezangen-stemming aan te kweken. Een kerk die het niet in strijd vindt met haar liefde tot de Schrift dat ze belijdenisgeschriften kent en gebruikt, mag het gerust zien als een vrucht van haar liefde voor het psalmboek, dat ze gezangen maakt en zingt.

★ ★ ★

Zo staan als het goed is zowel de psalmen als de gezangen in de sfeer van Gods verbond. Immers, en de psalmen en de gezangen zijn antwoord op Gods heilswoord. De psalmen zijn een door de Heilige Geest voorgezegd antwoord, de gezangen een gebrekkig nagesproken antwoord. Maar ze zijn toch ook antwoord, binnen het verbond.

Toch vraagt ds Van D. indringend of de gezangen wel liederen des Verbonds zijn, zoals de psalmen. Wat bedoelt hij dan met de term 'liederen des verbonds'? Dat horen we op p. 369, waar over de psalmen gezegd wordt: „Die draaien... niet, zoals zoveel gezangen, om de vraag: „Hoe krijg ik een goede relatie met God?”, want uit elke psalmregel blijkt: „Wij hebben een verbondsrelatie met God” (...). Alle psalmen zijn geboren op de grondslag van Gods verbond. Dat was het klimaat waarin de psalmisten ademden en het fundament waarop ze leefden. Kortom, de psalmen zijn op en top **Verbondslieder**en.”

Moeten we hier nu uit opmaken, dat het kenmerk van een verbondslied is, dat er in de relatie tussen God en de mens nooit eens een ernstige crisis kan losbarsten, die het verbond tot een grote vraag maakt? Kan binnen de sfeer van het verbond het verbond zelf ons niet tot een groot probleem geworden zijn, zodat wij het uitschreeuwen: Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten (ps. 22)? „Mijn God, mijn God” — daar heb je het verbond. „Waarom hebt Gij mij verlaten?” — daar heb je de crisis van het verbond. De psalmen zijn dus liederen des verbonds maar tegelijk liederen van de crisis des verbonds. Dat kan trouwens blijken uit meerdere aanvechtingspsalmen. Graag haal ik hier ds Van D. aan, die bij psalm 88 schrijft: „op de rotsvloer van Gods verbond kunnen zich in het leven van trouwe kinderen van God... worstelingen afspelen... (p. 231).

Op p. 368 verbaast Van D. zich over John Wesley die over zijn geloof zoveel moeilijkheden maakte, terwijl hij toch als gedoopt kind bij zijn geboorte al in het bezit was van Christus' bloed tot vergeving van zijn zonden en Christus' Geest tot heiliging van zijn hart en leven. „God had hem

toch door de doop bezegeld (...) dat Hij John's Vader wilde zijn en niet een verterend vuur, zoals Wesley aan een vriend schreef.” Ik ben het er mee eens dat deze rijke doopbelofte mag worden voorgehouden aan jongelui (en anderen) die last van aanvechting en twijfel hebben. Maar ik heb mij er nog nooit over verbaast dat deze twijfel en aanvechting er zijn. In John Wesley's dagen in andere vorm dan in onze tijd, maar ze zijn er, zeer werkelijk. Ze zijn ook in het verbond werkelijkheid. Dit is juist het barmhartige van de Bijbel, dat je met je aanvechting niet buiten het verbond valt, maar juist integendeel in het verbond over Godsverlating mag klagen met woorden uit het... psalmboek. Ook in het psalmboek gaat het vaak om de vraag: hoe krijg ik een goede relatie met God? Ook al weten we van de belofte dat God in Christus onze Vader wil zijn. Maar dat is dan ook om Christus' wil; we worden steeds naar Christus toe gedreven.

Daarom kan ik het ook niet onbegrijpelijk vinden dat veel gezangen zich richten tot Jezus Christus, de Middelaar van het Nieuwe Verbond. God kan daarbij helemaal schuil gaan, dat is waar. Terecht dat Van D. daartegen waarschuwt. Maar het „Gij hebt ons Gode gekocht met Uw bloed” (Op. 5 : 9) kunnen wij in onze lofzang niet missen. Als wij trouwens Jezus Christus in de lofzang eren, omdat Hij het vastgelopen verbond vernieuwd heeft, dan komt deze verheerlijking ook ten goede aan de Vader. „Jezus Christus is Heer, tot eer van God de Vader” (Philipp. 2 : 11) en „Hem die op den troon gezeten is, en het Lam, zij de lof en de eer en de heerlijk-

heid en de kracht tot in alle eeuwigheden.” (Op. 5 : 13). Christus' verzoeningswerk ligt niet enkel ten grondslag aan het verbond, als een onderaards en onzichtbaar fundament, maar de heilsgeschiedenis laat ook zien dat het verbond zich toespitst op de Middelaar. De hele verbondskrisis wordt door Hem uitgestreden en uitgeleden en dan in de opstanding overwonnen. En het zijn opvallend veel psalmwoorden die in heel dit crisis-gebeuren een rol spelen.

En dáár hebben vele gezangen het vandaan dat ze (inderdaad wel eens zoetelijk en onecht) heensirkelen om Golgotha. Ze missen daardoor wel eens het rijke palet van het volle leven, dat in de psalmen zo opvalt. Maar hebben ze dat niet wat gemeen met het hele Nieuwe Testament? Het Nieuwe Testament is ten opzichte van het Oude een versmalling. Maar ook een verdieping. Is dat definitief? Nee, heel dat brede Oude Testament moet door de smalle gang van het Nieuwe Testament heen. Langs die weg komt de nieuwe aarde waarop de gerechtigheid woont. Het is goed dat deze brede horizon, zoals in de psalmen, zo ook in de gezangen, vastgehouden wordt. Maar het is onvermijdelijk dat juist het nieuwtestamentische lied iets van de narrow escape in zich heeft, een grote aandacht voor de smalle diepe weg van Golgotha. Ik moet zelfs zeggen, dat ik in de nieuwere gezangen die breder van aandacht zijn dan de piëtistische liederen, het kruis wel eens teveel mis, terwijl ik toch tegelijk met die bredere aandacht blij ben.

Volgende maal wil ik nog op een andere manier op de term verbondslieder en terugkomen.

H. E. S. WOLDRING — AMSTERDAM

*Einde van een tijdperk?
Een nieuw begin?*

Nederland in de branding (3)

EINDE OF NIEUW BEGIN ?

De auteur, dr F. Boerwinkel, gaat niet nog eens vertellen dat we in een tijd van verandering leven. Het gaat hem ook niet alleen om Nederland. Al ontgaat de typisch Nederlandse problematiek hem niet, zijn horizon is breder dan veel auteurs in het vorige boek. Hij heeft de hele westers ontwikkeling op het oog. Met grote eruditie, rustig beschrijvend en afstand nemend stelt hij de vraag: Wat verandert er nu eigenlijk in onze eeuw? Naar de beschrijving van dr Boerwinkel leven we in een tijd, waarin **zes tijdperken ten einde lopen**.

1. Het agrarisch tijdperk, waarin het leefpatroon bepaald werd door traditie, vaste normen en waarden en een paternaal gezag.

2. Het constantijnse tijdperk, waarin kerk en godsdienst een begunstigde plaats innamen in de staat.
3. Het renaissance-tijdperk, waarin de individuele vrijheid op geestelijk en economisch terrein bestond.
4. Het tijdperk van de suprematie van de blanken in vrijwel de hele wereld.
5. Het tijdperk van de suprematie van de mannen.
6. Tenslotte loopt ook het tijdperk van de joodse ballingschap ten einde.

Nu gebruikt de auteur het woord einde niet zo absoluut; niet dat wij in deze tijd maar eens ergens een punt achter zetten. Hij wil er mee aangeven, dat wij te maken hebben met een diskontinuiteit in de westerse cultuurontwikkeling. De continuïteit is niet verdwenen,

het gaat niet om het aangeven van een breuklijn in deze eeuw, maar meer om een stroomversnelling die we meemaken (102).

Het woord 'einde' in de titel van het boek, vind ik dan ook niet zo gelukkig gekozen. Als blikvanger doet de titel het wel, maar zodra we begrepen hebben dat met het woord einde iets anders bedoeld wordt, is de titel aanvechtbaar.

Belangrijk is, dat dr Boerwinkel deze tijd van stroomversnelling rustig onder ogen ziet met het duidelijke besef: we kunnen en mogen niet terug. Wij leven in deze tijd met haar typische problemen en mogelijkheden. Hij heeft een grote historische kennis. Enkele tijdperken ziet hij ten einde lopen. Tevens staat hij met het gezicht naar de toekomst: hij wil met nadruk ook op de mogelijkheden wijzen die onze tijd biedt; hij wil ermee aan het werk. Dit is een belangrijk verschil met het vorige boek, dat eerder somber gestemd is over onze tijd dan dat het ogen probeert te openen voor het eigene van onze tijd en voor het verstaan van haar mogelijkheden. Van de vele onderwerpen die in de studie van dr Boerwinkel besproken worden, kies ik er enkel uit om een paar opmerkingen over te maken.

De christelijke godsdienst is volgens dr Boerwinkel een verlossingsreligie geworden i.p.v. een vernieuwingsreligie. Reeds in de vroege christelijke gemeenten kwam de nadruk geheel op de onsterfelijkheid van de ziel te liggen (61, 70).

Het is duidelijk, dat de christenen in het Romeinse rijk niets aan de ons zo geliefde maatschappijvorming konden doen. Het is ook duidelijk, dat waar we de mogelijkheden hiertoe wel hebben deze krachtig benut moeten worden. Maar bedoelt dr Boerwinkel dat vernieuwing van de samenleving en van de aarde, verlossing uit dit leven overbodig maakt? Waarom zegt hij dat de christelijke godsdienst (blijkbaar ten onrechte) een verlossingsreligie werd in plaats van een veranderingsreligie?

Beide „elementen” lijken mij op grond van de Schrift wezenlijk voor de christelijke godsdienst en het is jammer dat de auteur vrij weinig argumenten aandraagt voor zijn eenzijdige interpretatie. Ook dat in de vroege christelijke gemeenten die verandering van vernieuwings- in verlossingsreligie heeft plaatsgevonden, had ik graag met argumenten onderbouwd gezien.

Verder heeft het me verbaast, dat het probleem van de sekularisatie in dit boek niet besproken is. Als ik me goed herinner, wordt het niet eens genoemd.

In veel opzichten heb ik overigens voor dit boek grote waardering. Het is helder geschreven, overzichtelijk en inzichtelijk wat de besproken problemen betreft.

Ook erg belangrijk is, dat dr Boerwinkel de tijd waarin wij leven wil begrijpen, met haar eigen stijl, ritme en typerende kenmerken. Hij toont geen hang naar het verleden. Aan het eind van zijn boek spreekt hij over onze tijd als een mogelijk nieuw begin. Elke tijd — ook de onze — heeft de mogelijkheden in zich om er iets van te maken; juist ook voor christenen

Vervolg op pag. 352 (onderaan)

D. W. L. MILO — VIERHOUTEN

BEWUSTE MINDERHEID

Dit najaar een leuke ervaring. Op de nachtboot van Europoort naar Hull. Dat is tegenwoordig een heel grote boot. Zo een met een kleine duizend passagiers. U moet op de verkeersborden letten, wilt u niet hopeloos verdwalen. Heel anders dan met de vorige kleine schuiten, waar je nog weet had van bakboord en stuurboord. Vandaag is alles bakbeest; van de eetzaal tot de salon, van cafetaria tot de enorme ruimten — alles in de greep van het reusachtige.

Stel u voor: de televisiekamers zijn afgescheiden ruimten van de salon, waar ijverige kijkers de steeds slechter wordende uitzendingen ondergaan totdat, ver uit de wal en laat op de avond, het beeld gaat lopen en de muziek gaat degenereren. Maar in de salon, een klein marktplein gelijk, dringen de televisieklanken nauwelijks door. Het is daar de gedempte roezige drukte van gesprekken, enkele geroepen opmerkingen en soms een juichende kinderkreet.

Zo was het, die avond in september. Na een uitgebreid zelfbedieningsdiner zaten honderden gasten rustig in de salon, in groepjes, in hoekjes, aan de bar, aan de speeltafel, lezend, koutend, lachend of een uiltje

knappend. De zee was als een spiegel, de boot trilde zelfs niet, de ronkende machinekamer deed rustig zijn plicht met hulp van horden paardekrachten. Een mens moet dan wel eens tegen een al te vroeg opkomende slaap vechten. De passiviteit van het scheepsleven botst heftig tegen ons driftige, geprogrammeerde leven, gooit het even om.

En in zo'n plotselinge omval gebeurde het. Het was net alsof op dat fluweel van gedempte gesprekken een gouddraad van een melodie werd getrokken. Ja waarlijk, er klonk gezongen muziek. De melodie kreeg ritme, kreeg vorm; er kwamen andere stemmen bij, harmonische tegenstemmen. De klanken zwollen aan, waren niet meer tegen te houden, ze kwamen van rechts en links, van voor en van achter.

We keken elkaar aan, sperden onze ogen open, werden klaar wakker. Ja, we hoorden het beiden: het was geen hallucinatie, geen televisie, geen radio, geen scheepsomroep. Het was levende, kostelijke, gloeiende en bloeiende zang van mannenstemmen! Maar wie? En waar? En hoe?

Een heer met een blad vol glazen ging vlak aan ons voorbij. Hij zong, ja werkelijk, hij zong een sonore bariton! Een man aan de bar bestelde een biertje en zong. Een heer met vrouw en dochter aan een tafeltje las de krant — en zong. Een kaartend gezelschap in de linkervleugel lachte en zong. Rechts en links, stuurboord en bakboord, zong. Een plechtig Russisch lied, zo'n Donkozakkenlied met felle crescendo's en stervende cadenzen, met solo's en antwoorden, met echo's en canons, met zoetvloeiende klinkers en onzegbare woorden.

De zang zwol aan, kreeg steeds meer gestalte. Je vroeg je af of je overbuurman meteen ook zou gaan zingen, of de mannen aan de tapkast ook gegrepen zouden worden, of de dames misschien ook tot het complot behoorden. En je zou zelf willen meezingen als je het lied kende. Want

Vervolg van pag. 351

Nederland in de branding

zijn er mogelijkheden om er iets van te maken.

In dit zoeken naar mogelijkheden is dit boek bemoedigender dan het eerder besproken boek (op enkele artikelen na).

Vanuit het christelijk geloof wordt dr Boerwinkel gestimuleerd op nieuwe mogelijkheden van onze tijd te wijzen. We moeten immers verder, ondanks de problemen die onze tijd kenmerken, problemen — denk even aan de genoemde zes punten — die hun wortels in een ver verleden hebben. Laat ik de schrijver a.v. interpreteren: het is de God van het evangelie, die in de geschiedenis reeds vaak zich een bevrijdend God getoond heeft en die dat ook in onze tijd wil zijn? Daarom kan hij begrijpen, dat in landen van de derde wereld wel gesproken wordt over 'God is black' en 'God is a woman'. Met deze uitspraken wordt niets oneerbiedigs bedoeld, maar tot uitdrukking gebracht dat Hij ook de God van de onderdrukten is; zij hebben hun hoop op hem gevestigd; Hij zal ook voor hen wonderen van bevrijding doen. Tot slot nog een kritische noot, wellicht de belangrijkste. Dr Boerwinkel beschrijft het einde, de stroomversnelling van zes tijdperken.

Met nadruk zegt hij, dat het niet gaat over het einde van de geschiedenis, over 'het einde der tijden'. Dit is op zichzelf juist,

toch zit hier ook mijn kritiek: ik vind hem in zijn schrijven over het zoeken naar nieuwe mogelijkheden te weinig 'eindtijdelijk'. Dit bedoel ik niet letterlijk, maar in de betekenis van het plaatsen van de mens en zijn problemen in de spanning van de allerlaatste ernst: de keuze voor of tegen Christus. Terecht pleit de schrijver voor de ontmoeting tussen katholieken en protestanten, tussen kerk en synagoge, tussen christenen, marxisten en andere religies.

Terecht ook hekelt hij de vermeende superioriteit van ons westerse christendom.

We hebben als rationalistische en individualistische westerlingen een bepaalde kijk op de christelijke religie, die wellicht niet een van de betere is.

Maar mag de waarheidsvraag nog gesteld worden? Wat bepaalt onze levensrichting en ons zoeken naar mogelijkheden voor een betere toekomstige samenleving?

Borrelt de waarheid op uit de dialogen of mag de naam van Christus als richtinggevend, als vernieuwend en als verlossend genoemd worden? Naar mijn indruk komt dit laatste in het boek van dr Boerwinkel te zwak naar voren. Het is niet helemaal afwezig, maar het funktioneert in zijn beschouwing nauwelijks. Hij wijst erop, dat hoe moeilijk een samenleving er ook voor staat, kleine minderheden richtinggevend werk kunnen doen.

Waren tien rechtvaardigen in Sodom en Gomorra niet voldoende en is Ninevé niet om haar bekeering bewaard? Opvallend is dan echter dat de schrijver i.v.m. die weinige rechtvaardigen spreekt over een **creatieve minderheid**, die in de gebeurtenissen verandering kan aanbrengen. In de Schrift heeft het woord recht-

vaardige echter een diepere betekenis: hij die in geloof met God verbonden is en die vertrouwende op de verwerkelijking van Gods beloften de toekomst tegemoet gaat.

Dit alles zeg ik en het moet gezegd worden, omdat er anders in ons spreken, ook in dr Boerwinkels schrijven, iets **vervlak-**

kends ontstaat. Als we de religieuze dimensie van het leven verzwijgen, kunnen we wel heel dapper spreken over het zoeken naar een nieuw begin en nieuwe mogelijkheden. Wij kunnen wel christelijk klinkende woorden gebruiken, maar het richtinggevend, het beslissende wordt dan node gemist.

W. G. VISSER — UTRECHT

Het boek Daniël

DANIËL 9 (slot)

Zekerheid bij onzekerheden

Het slot van Daniël 9 is zowel voor de vertaling als voor de verklaring, bijzonder moeilijk. Aan Daniël hebben deze woorden een klaar inzicht verschaft, maar voor ons blijft er veel onzeker.

Wat wordt bedoeld met de zalving van iets allerheiligst? De uitdrukking „heiligheid der heiligheden" heeft altijd betrekking op de cultus bij tabernakel of tempel. En omdat Daniël gebeden heeft of God Zijn aangezicht wilde doen lichten over Zijn verwoest heilighdom ligt het voor de hand de zal-

ving van iets allerheiligst te verstaan als een belofte, dat de cultus weer zal worden hersteld. In deze woorden te lezen dat er een einde zal komen aan de tempeldienst, omdat deze moet plaats maken voor de Nieuwtestamentische dienst, zoals wel is voorgesteld, lijkt minder voor de hand te liggen. Als aan het eind van de zeventig weken iets allerheiligst gezalfd zal worden is toch wel te denken aan het herstel van het heiligdom nadat dit een tijdlang aan de ontheiliging is prijsgegeven, zoals daarover in hoofdstuk 8 is gesproken.

De verdeling van de zeventig weken in drie perioden van resp. ze-

afgedacht van alle gesprekken, de geluiden van vaatwerk en de verbaasde opmerkingen van medepassagiers was de mannenzang nu wel onmiskenbaar en alom tegenwoordig. Het was als een sprookjesachtige operette, een onwaarschijnlijke musical.

Toen het uit was klapten wij — en allen, die niet gezongen hadden. Niemand boog, niemand reageerde. Maar even later ging het van voren af aan. Nu een Duits lied. Later op de avond een Latijns gezang, een Engelse hymn, een Slavisch lied. Hier bleek een compleet mannenkoor aanwezig, incognito en verspreid tussen de passagiers in de enorme salon, maar door onzichtbare draden goed onderling verbonden.

Langzamerhand kwam je er achter: wie meezongen en wie niet. De meeste zangers waren eenvoudige, onopvallende mensen uit een van 's lands achterhoeken. We maakten contact met een van hen, die we als een eerste tenor herkenden. Jazeker, zei hij, we zijn een mannenkoor, dat met de dames een paar dagen op stap is. Ze hadden onlangs een Engels koor te gast gehad en waren nu uitgenodigd voor enkele concerten in Engeland.

Ze woonden allen in een plaatsje in de Gelderse Achterhoek. Onze eigenste Achterhoek, alwaar de zang de meest algemene huisvlijt betekent. Alles wat zingen kan, en dat is niet gering daar aan de Duitse grens, heeft het mannenkoor als hobby. Men spaart voor een jaarlijks uitje, voor een paar buitenlandse concerten, en tijgt daar met vrouw en verloofde naar toe. Zo zien ze nog eens wat van de wereld en ze zijn altijd gezellig uit. Hun repertoire bevat liederen in acht talen dus ze kunnen een heel eind komen.

En tussen de liederen in bloeide het zoete proza van het kastelenvolk. Afstammelingen van horigen uit vroegere eeuwen. Vrij van herendien-

sten tengevolge van de kruistochten van hun edelen. Nu zelf op kruistocht, kriskras door de wereld, met hun leutige liedjes, hun liefdesliedjes, hun balladen en hun koralen. Ja, ook die. Nakroost van kruisridders en minstrelen, van kasteelmeiden en hoofdig boeren; sprekende de taal van Staring en Jaromir, van Schaepman en J. J. Cremer (de goede).

Ze hebben ons die avond heel wat laten horen. En alles even schoon. Soms zette iemand spontaan in, een ander viel hem bij, de tegenstemmen daagden op en steeds kwam een heerlijk stuk muziek tot stand. Zonder dat je ooit een grijpbaar koor te zien kreeg, zonder de drukte van opstelling, toon aangeven, richten, tellen, dirigeren, zenuwtoestand. De zang om de zang, om de gezelligheid, om de schoonheid, om de blijde harten — zó maar kostelijke klanken, roekeloos en naamloos uitgestrooid in de mensenmassa.

—o—

Misschien vijf procent van de aanwezigen gaf de toon aan voor een hele avond. Bood ons iets moois. En zeker tachtig procent genoot hier zichtbaar van.

Een ervaring om over na te denken.

Vijf procent van de Duitse bevolking was in de dertiger jaren lid van de Nazi-partij; maar ze gaven de toon aan.

Vijf gelovigen zouden de stad Zoar hebben bewaard voor ondergang. Een van de tien melaatsen kwam terug om de Heiland te bedanken — en kwam in het Evangelie terecht.

Hoe klein kan de kerk eigenlijk worden, zal ze toch nog een zoutend zout voor haar omgeving, een lichtend licht in deze donkere wereld zijn?

HULP BIJ BIJBELSTUDIE

ven, tweeen zestig en één week zal niet bedoeld zijn als een wiskundig exacte verdeling, maar veeleer als een globale aanduiding.

De eerste periode begint bij Jeremia's aankondiging dat het volk weer naar Kanaän zal terugkeren en eindigt bij het edict van Kores, die evenals in Jes. 45 : 1 een gezalfde wordt genoemd, omdat de HERE hem heeft bestemd tot een bepaalde dienst.

De tweede periode is dan de tijd waarin Jeruzalem met moeite en onder veel tegenwerking weer wordt gebouwd als woonplaats en vesting; de tijd waarin de teruggekeerden wel onderworpen blijven aan vreemde overheersers, maar toch in eigen stad en land een zekere mate van rust hebben.

De derde periode is de tijd van de grote verdrukking; het volk van Antiochus zal stad en heiligdom te gronde richten; hij zal het bijna onmogelijk maken naar Gods verbond te leven; hij zal halverwege deze tijd van benauwdheid zelfs de offerdienst geheel onmogelijk

doen zijn, door een afgodsaltaar te plaatsen op het brandoffertaltaar — hierop doelen mogelijk de woorden „op een vleugel van gruwelen zal een verwoester komen” — maar zal tenslotte na een hardnekkige strijd weggespoeld worden door een alles meesleurende overstroming.

Deze derde periode begint wanneer er een gezalfde wordt uitgeroeid. Uiteraard is met deze gezalfde een ander bedoeld, dan die in vers 25 werd vermeld. Aan een koning is moeilijk te denken, omdat Israël na de terugkeer uit Babel geen eigen koningschap meer bezat. De bestuurstaak werd steeds meer de zaak van de hogepriester, die niet slecht bij de cultus, maar ook in de hele Joodse samenleving de leiding had.

Het uitroeien van de gezalfde kan dan betekenen, dat niet alleen de tempeldienst wordt beëindigd, maar dat ook de gedeeltelijke vrijheid onder een eigen bestuurder ophoudt.

In het tweede boek van de Makkabeeën wordt verhaald, dat onder het bestuur van de vrome hogepriester Onias de heilige stad volmaakte vrede genoot; ook de wetten werden voorbeeldig onderhouden. Ja, er werd reeds iets zichtbaar van wat door Haggai in uitzicht was gesteld, dat de kostbaarheden van alle volken zouden komen om de heerlijkheid van het

huis des HEREN groot te maken (Hag. 2 : 9, 10). Immers was het reeds voorgekomen „dat koningen hun ontzag voor de heilige plaats wilden betonen en de luister van de tempel met schitterende geschenken verhoogden”. De broer van Onias, die zijn mooie Hebreeuwse naam Jozua had vervangen door een Griekse naam Jason, wist op slinkse wijze het hogepriesterschap aan zich te trekken. Onias werd verjaagd en later waarschijnlijk vermoord.

Deze geberutenis had verstrekken de gevolgen. Van dat ogenblik aan is het hogepriesterschap in feite onwettig; meer en meer wordt het een puur politieke functie. Het priesterschap naar de orde van Aäron loopt ten einde en de komst van de ware Hogepriester blijkt steeds meer noodzakelijk.

Maar ook luidde de afzetting van Onias de tijd van afval en verdrukking in. 2 Makkabeeën 4 schrijft daarover: „zodra Jason de macht in handen had, begon hij zijn volksgenoten naar Grieks model te hervormen. Hij schafte de voorrechten af, die de koningen welwillend aan de Joden hadden geschonken... Hij had er plezier in juist aan de voet van de tempelberg een athletiekschool te bouwen en de beste jongeren een Griekse opleiding te geven. Door de verregaande schaamteloosheid van de goddeloze en onpriesterlijke Jason

greep de vergrieksing zó om zich heen en ging de overname van uitheemse gebruiken zó ver, dat de priesters niets meer voelden voor de altaardienst. Ze minachtten de tempel en verwaarloosden de offers, maar ze haastten zich om hun diensten te verlenen aan het onwettige bedrijf in het worstelperk.”

Het te gronde richten van het heiligdom heeft zijn eerste en voornaamste oorzaak dus niet in een vreemde macht, maar in de afvalligheid van het volk zelf. De goede gave van God in de vrome hogepriester wordt verworpen en de bevrediging van eigen begeerten wordt nagejaagd. Dat dan de ontwijde cultus samen met de heilige stad te gronde wordt gericht is niet te verwonderen. „Men schendt niet ongestraft de wet van God, het verloop der gebeurtenissen zal dat bewijzen”, aldus 2 Makk. 4 : 17. Als het volk zich uitlevert aan de Griekse geest, valt het in handen van het Griekse beest. En als later de Gezalfde wordt uitgeleverd aan de Romeinen, worden tempel en stad en volk door Rome vernield.

En als een kerk zich openstelt voor de wereld, valt ze aan de wereld ten buit. Daarvan kunnen we zeker zijn, hoeveel onzekerheden er bij de lezing van bepaalde Schriftgedeelten ook mogen bestaan.

D. HOLWERDA — ZUIDHORN (Gr.)

DE ZEVEN ZEGELEN (4)

Openbaring 6 : 12-7 : 3

Wij begonnen met Matth. 24, terwijl we het wilden hebben over de zeven zegelen uit het boek Openbaring. Waarom? Wel, omdat naar mijn indruk er een frappante parallel aan te wijzen valt tussen de verzen 29-31 uit Matth. 24 enerzijds en Openbaring 6 : 12-7 : 3 (de opening van het 6e zegel) anderzijds. Ik laat beide schriftgedeelten naast elkaar afdrukken.

Bij Matth. komen duidelijk drie onderscheiden momenten in de hier genoemde gerichtsfase naar voren; elk beslaan ze één vers:

- 1 (vs. 29) Het verduisteren en „wankelen” van de hemellichamen.
- 2 (vs. 30) Het verschijnen van het teken van de Zoon des mensen en de ontzetting die dit oproept bij de „stammen des lands”.
- 3 (vs. 31) De uitzending van engelen om de uitverkorenen tijdig uit de gerichtszône weg te halen.

Welnu: dezelfde drie momenten komen in het genoemde gedeelte van Openbaring naar voren; en wel in precies dezelfde volgorde. Alleen is de tekening hier breder: elk moment beslaat drie verzen:

- 1 : 6 : 12-14.
- 2 : 6 : 15-17.
- 3 : 7 : 1-3.

Laatstgenoemde verzen behoeven misschien een korte toelichting. We ontmoeten daar Gods vier orkanen, die in de vier windstreken elk door een engel a.h.w. aan de ketting worden gehouden. De vier engelen verwachten nu elk ogenblik de order dat ze de oordeelsorkanen mogen loslaten. Maar dan komt een ordonnans zeggen: Nog even wachten; eerst moeten de knechten van God (de volgelingen van Jezus, de kerk des Heeren) in veiligheid worden gebracht.

Ik acht de overeenstemming tussen deze twee Schriftgedeelten (uit Matth. 24 en Openb. 6/7) zo frappant, dat naar mijn mening de conclusie gewettigd is: Het gaat hier over dezelfde gebeurtenissen. Jezus Christus brengt hier in Openb. 6/7 zijn knecht Johannes in beeld voor ogen wat Hij kort voor Zijn sterven aan hem en de andere discipelen gezegd had over de ondergang van Jeruzalem.

En dus: ook de eerste vier zegelen slaan op de gebeurtenissen die Matth. 24 beschrijft; gaan over de aanval op het Joodse land en het beleg van Jeruzalem in de jaren 66-70. We gaan ze even in het kort na.

1. Een overweldigert trekt uit. „Hem werd een krans gegeven”: dat betekent: er wordt een overwinningskrans voor hem klaargelegd⁶⁾. Hij heeft om zo te zeggen de zege al bij voorbaat in z'n zak, want de Heere heeft hem gestuurd. En straks zal Titus inderdaad in triomf door Rome trekken, en zal een triomfboog zijn wapenfeiten vereeuwigen. Het ene bolwerk van het Joodse nationale verzet na het andere valt hem in handen (hij gaat uit overwinnend), maar hij rust niet op z'n lauweren: hij wil ook de laatste vesting nemen (hij gaat uit om te overwinnen).

2. De vrede gaat weg uit het land. Israël is in z'n verzet tegen Rome verdeeld in talloze groeperingen die elkaar bloedig bevechten. Slachtingen aangericht door de ene partij onder de aanhangers van een andere zijn aan de orde van de dag.

3. Het beleg met al de gevolgen van dien: voedseltekort, en dus distributie. En dagelijks worden zoveel gewonden naar de noodhospitalen in de stad gebracht, dat de voorraad olie en wijn helemaal voor hen wordt gereserveerd (dat waren nl. de gangbare medicamenten) en niet meer voor consumptie wordt vrijgegeven.

4. Daar komen tegen Jeruzalem de vier gerichten waarvan Ezechiël sprak in 14 : 12-23. De dood waart rond in de stad. Er zijn er die bezwijken aan hun verwondingen in de strijd opgelopen. Anderen komen om van de honger. De pest breekt uit en vergt talloze slachtoffers. En in het ontvolkte gebied van Israël vermeerdert het wild gedierte, vgl. Deut. 7 : 22.

⁶⁾ Vgl. verderop bij het 5e zegel: daar wordt aan de zielen onder het altaar een gewaad „gegeven” (vs. 11), maar toch moeten zij nog even wachten. Dat geven gaat hier blijkbaar op de manier waarop een vader dat wel eens doet met zijn kind. Hij zegt b.v.: Kijk, als je vanmiddag uit school komt, moet je even die en die boodschappen voor me doen. En als je daarmee klaar bent, dan is deze sinaasappel voor jou. Hij „geeft” dan een sinaasappel, maar in dié zin, dat de jongen hem niet *dadelijk* krijgt en mag opeten.

5. Ja en dan het 5e zegel. Dat is zo heel anders dan de eerste vier. Waarom wordt dat hier ingeschoven tussen het beleg en de uiteindelijke vernietiging van Jeruzalem? En wat moeten we ons daarbij voorstellen? U zult ook wel eens gelezen hebben in een verklaring, of misschien (zoals ik) gehoord in een preek, dat hier zielen-van-martelaren in de hemel gekniel lagen voor het altaar. En deze tekst moest dan de laatste jaren dienst doen als bewijs dat ds Telder ongelijk had, als hij zegt dat we ons geen ontlichaamde zielen van gestorven gelovigen in de hemel moeten denken. Zullen we maar niet liever teruggaan naar het onderwijs van Jezus in Matth. 24? Nu gebleken is, dat de zegelen 1-4 en 6 dáár hun verklaring vinden, ligt het voor de hand daar ook de opheldering te zoeken van het 5e. Nu: Aan die rede in Matth. 24 gaat iets vooraf: voordat Jezus van het oordeel over Jeruzalem spreekt (24) heeft Hij eerst de *zonde* van Jeruzalem genoemd, als straf waarop dat oordeel volgt, 23 : 29-39.

Ik vestig in het bijzonder de aandacht op vs. 35: Zacharia is — het staat er uitdrukkelijk bij — vermoord aan de voet van het altaar.

En waar is Abel vermoord? De geschiedenis is bekend (Gen. 4 : 3-8): als Kaïn en Abel de Heere *een offer hebben gebracht*, wordt Kaïn boos op Abel, omdat de Heere diens offer wel aannam, en het zijne niet, en hij slaat hem dood. Wij kunnen dus ook van Abel zeggen: hij werd vermoord aan de voet van zijn altaar. Ik geloof, dat Johannes hier in „de zielen der geslachten aan de voet van het altaar” precies dezelfde groep voor ogen heeft, die Jezus noemde in Matth. 23 : 35. Alleen biedt het hier gegeven visioen een gecompromeerder voorstelling. Jezus noemde van de rij rechtvaardigen die vermoord werden de eerste en de laatste bij name. Van beide gold dat de moord op hen plaats vond aan de voet van een altaar. Tussen deze twee op eenzelfde plaats gedode figuren staat de rest van de rij van vermoorde rechtvaardigen ingeklemd. In het visioen dat de Heiland aan Johannes laat zien wordt dit nu zó voorgesteld, dat héél die rij rechtvaardigen dáár neergestoken ligt, waar de eerste en de laatste van hen de dood vonden.

Zulk een samenvattende en vereenvoudigende visie i.p.v. een meer uiteenleggende en historisch exacte opsomming past dunkt mij typisch bij het visionaire karakter van dit boek. In een werk van deze aard wordt nl. meer „geschilderd” dan „gefotografeerd”. De taferelen worden in forse vegen op het doek gebracht.

Matth. 24

29 Terstond na de verdrukking dier dagen zal de zon verduisterd worden en de maan zal haar glans niet geven en de sterren zullen van de hemel vallen en de machten der hemelen zullen wankelen.

30 En dan zal het teken van den Zoon des mensen verschijnen aan de hemel en dan zullen alle stammen der aarde zich op de borst slaan en zij zullen den Zoon des mensen zien komen op de wolken des hemels met grote macht en heerlijkheid.

31 En Hij zal zijn engelen uitzenden met luid bazuïngeschal en zij zullen zijn uitverkorenen verzamelen uit de vier windstreken, van het ene uiterste der hemelen tot het andere.

Openb. 6

12 En ik zag, toen Hij het zesde zegel opende en daar geschiedde een grote aardbeving en de zon werd zwart als een haren zak en de maan werd geheel als bloed. 13 En de sterren des hemels vielen op de aarde, gelijk een vijgeboom zijn wintervruchten laat vallen, wanneer hij door een harde wind geschud wordt. 14 En de hemel week terug als een boekrol die wordt opgerold, en alle berg en eiland werd van zijn plaats geruikt.

15 En de koningen der aarde en de groten en de oversten over duizend en de rijken en de machtigen en iedere slaaf en vrije verborgen zich in de hollen en de rotsen der bergen; 16 en zij zeiden tot de bergen en tot de rotsen: Valt op ons en verbergt ons voor het aangezicht van Hem die gezeten is op de troon, en voor de toorn van het Lam; 17 want de grote dag van hun toorn is gekomen en wie kan bestaan?

Openb. 7

1 Daarna zag ik vier engelen staan aan de vier hoeken der aarde, die de vier winden der aarde vasthielden, opdat er geen wind zou waaien over de aarde of over de zee of over enige boom. 2. En ik zag een anderen engel opkomen van de opgang der zon, hebbende het zegel van den levenden God; en hij riep met luider stem tot de vier engelen aan wie gegeven was aan de aarde en de zee schade toe te brengen, en hij zeide: 3 Brengt geen schade toe aan de aarde noch aan de zee noch aan de bomen, voordat wij de knechten van onzen God aan hun voorhoofd verzegeld hebben.

Terloops . . .

Waakt in het denken

Onder de boeken en boekjes van de onlangs overleden Prof. dr S. U. Zuidema is er één, waaruit ik deze keer iets wil aanhalen. Het is het boekje „Waakt”, waarin een aantal radiovoordrachten uit 1949 werden opgenomen. In het hoofdstuk „Waakt in de praktijk” schrijft hij over de verwereldlijking, die op allerlei manieren in ons leven kan binnendringen o.a. in onze activiteiten:

„We kunnen ook **vluchten** in het werk en in de praktijk, als in een nieuwe pseudo-christelijke slavernij, doordat wij ons hart er niet aan geven. Harde werkers zijn daarom nog geen christelijke werkers. Harde werkers zijn pas christenen in hun moeizame arbeid, indien hun geloof door de liefde werkt.

Deze voorwaarde is zelfs onvoorwaardelijk. „Al ware het, dat ik al het geloof had, zodat ik bergen verzet, en de liefde niet had, zo ware ik niets. En al ware het, dat ik mijn lichaam overgaf, opdat ik verbrand zou worden, en had de liefde niet, zo zou het mij geen nuttigheid geven” (1 Cor. 13 : 2,3). Practisch christendom is een christendom, dat zichzelf uit liefde geeft. Als wij ons hart niet

geven, zijn al onze werken ijdel. Dan deugen wij niet. De christelijke levensaanvaarding is radicaal: zij vraagt ons hart. De grondwet van het Koninkrijk der hemelen is de wet der liefde: „M'n zoon, geef Mij uw hart!” „Gij zult liefhebben God en den naaste!”

In de navolging van Christus geven wij onszelf zonder reserve, en aanvaarden wij dit leven zonder onszelf te sparen. Typisch heidense levenswijsheden predikte in de dagen van Christus en de apostelen de zelfcultivering van den mens als hoogste ideaal en richtsnoer. De Stoïcijn waarschuwde zichzelf toch vooral zijn hart niet te geven aan den naaste en aan het leven. Hij predikte een persoonlijkheidscultivering, waarnaar de wijze zichzelf moest sparen, en zich slechts aan het leven en aan den naaste mocht geven onder beding, dat hij zijn liefde er niet aan gaf. Zijn innerlijk leven, zijn hart zou dan immers ongedeerd en onkwetsbaar blijven: voor de diepste smarten spaarde hij zo zichzelf als een levenswijs mens. Slechts tot op zekere hoogte gaf een Stoïcijn zichzelf, en aanvaardde hij het leven. Maar principieel bleef hij er buiten staan. En de Epicureër predikte de levenswijsheid van het verstandig genieten: daar was het leven voor, en daar leefde een mens voor in deze wereld. De zelfliefde die in een berekend genieten zichzelf zocht en zichzelf a.h.w. van dag tot dag met het leven tracteerde, was uitgangs-

punt en doel van den mens. Met deze moraal der zelfliefde als hoogste richtsnoer breekt het christendom. De navolging van Christus in 's levens praktijk is er de overwinning op. En verwereldlijking heeft ons aangegrepen, wanneer wij in deze zelfcultivering terugvallen. Wij zijn niet op aarde, om christelijke persoonlijkheden van onszelf te maken. Maar wij zijn tot aanzijn geroepen, om onszelf te geven aan God en den naaste, om te dienen in liefde, en om ter beschikking te staan. Wat er in deze dienst der onvoorwaardelijke levensaanvaarding terecht komt van onszelf, dat mag een christen niet deren. Wij leven niet, om onszelf te tracteren, te sparen, te cultiveren, maar wij staan onder het ene grote gebod: „Wees een zegen!” De praktijk van het christelijk leven kan dan gaan gelijken op die van Paulus: „als dienaars Gods maken wij onszelf in alles aangenaam, in veel verdraagzaamheid, in verdrukkingen, in noden, in benauwdheden, in slagen, in gevangnissen, in beroerten, in arbeid, in waken, in vasten, . . . door eer en oneer, door kwaad gerucht en goed gerucht, . . . als stervende, en zie, wij leven, als getuchtigd en niet gedood, als droevig zijnde doch altijd blijde, als armen, doch velen rijk makende” (2 Cor. 6 : 4 e.v.). Paulus achtte zichzelf niet te goed voor al deze ervaringen, en spaarde zichzelf niet, maar hij gaf zich van ganser harte aan zijn roeping: de dienst van God!”

P. C. van Wijk

Boekbespreking

Bezinning op Bevrijding in de Oecumene

Zo luidt de titel van een geschrift, waarin referaten zijn opgenomen van ir. J. van der Graaf, J. A. E. Vermaat en prof. dr W. H. Velema. Zij spraken op 3 mei jl. tijdens een informatiedag te Putten over verschillende theologische ontwikkelingen binnen de Wereldraad van Kerken. We hebben hun referaten nu in een boekje van 128 blz. en voor de prijs van f 10,— tot onze beschikking. (Uitgave: Buijten en Schipperheijn, Amsterdam). Over dit boekje een paar opmerkingen.

1. In officiële publikaties van de Wereldraad wordt regelmatig gesproken over: anti-racisme, dialoog, bevrijding, humaniteit, revolutie e.a. De schrijvers maken duidelijk hoezeer de Wereldraad in veel opzichten ver verwijderd geraakt is van een bijbelse interpretatie van deze begrippen. Ik ga de referaten niet stuk voor stuk bespreken. Ook al ben ik het niet in alles met de schrijvers eens, in hoofdlijnen zeg ik ja! op hun verhalen.

2. Van grote waarde is, dat in

De krijgsmacht in beweging

Het defensiebeleid, neergelegd in de nota „Om de veiligheid van het bestaan”, werd in begin-1975 al ietwat ter discussie gesteld, toen een financiële korting van ca. 100 mln. de uitvoering van de plannen beperkte. Voor dat jaar. Inderdaad. Maar automatisch zat daarin besloten eenzelfde vermindering in de komende jaren. Het *niveau* van de rijksuitgaven liep te hoop op en moest gecorrigeerd worden. En dat verlaagde niveau is dan uitgangspunt voor volgende jaren. Voor het beheer van de rijksuitgaven is beleid-op-langere-termijn noodzakelijk. Dat brengt dan ook met zich, dat principiële beslissingen doorwerken in de conceptie voor de toekomst. Daarom presenteert het kabinet niet alleen begrotingsontwerpen voor het vóór-liggende jaar, maar geeft ook een schets voor de daarop volgende periode. Wat in de toekomst financieel-economisch niet mogelijk is, moet *thans* geen fiat ontvangen, zelfs al zou er (tijdelijk) financiële ruimte voor zijn. *Structureel* beleid domineert boven incidentele beslissingen.

Nu is de budgettaire positie voor 1976 en volgende jaren alles behalve gunstig. Grote tekorten dienden zich aan, tengevolge van inflatie, economische teruggang, lagere belastingopbrengsten en ook in verband met politiek gewenste activiteiten van de regering (op het gebied van wonen en milieu, ontwikkelingssamenwerking e.d.). Dat moest wel leiden tot ingrijpen en voor 1976 betekende dat bijv. 1,5 miljard gulden correctie op bestaande regeringsplannen. Defensie ont-

kwam niet aan de gevolgen van dat ingrijpen en zag een (extra) korting toegepast van ca. f 200 mln. Op de reeds besnoeide plannen-defensienota en de eerste korting-1975 (100 mln.) kwam dus een tweede korting (200 mln.). En bovendien werd besloten voorlopig geen rekening te houden met de extra uitgaven, die voortvloeien uit ongewilde sterke stijging van lonen en prijzen (in orde van grootte van ca. 80 mln.). Dat alles betekende voor 1976 dus t.o.v. de opzet van de defensienota een vermindering van f 380 mln.

Dat nu leidde tot enkele ingrijpende besluiten en voor wat de sector Koninklijke marine betreft waren dat:

- het afvoeren van de kruiser Hr. Ms. „De Zeven Provinciën”;
- het buiten dienst stellen en voorshands niet door nieuwe toestellen vervangen van een squadron van 15 maritieme patrouille-vliegtuigen

en daarmee was een eerste stap gezet op de weg naar herziening van de door Nederland in NAVO-verband aanvaarde taken. Die beslissing kwam niet enkel internationaal hard aan. Uit NAVO-kringen kwam veel kritiek. Maar ook in eigen land groeide wrevel. De zekerheden, die de defensienota-1974 beloofde, waren niet meer zo zeker. De bestuurders — en ik beperk mij tot die van de Koninklijke marine, maar het geldt evengoed die van de andere krijgsmacht delen — moesten nieuwe plannen maken, zodanig dat niet enkel een oplossing voor 1976 gerealiseerd zou worden, doch dat ook met de verlaagde budgetten voor de jaren daarna doeltreffend gewerkt zou kunnen worden. Voorwaar geen aangename opdracht. Zeker niet als we overwegen, dat de maritieme kracht van de NAVO-alliantie geleidelijk aan verzwakt, terwijl die van de potentiële tegenstander sterker wordt. Maar ook de zekerheden, die het personeel (militair en burger) meende te hebben, wan-

kelden. Het vertrouwen in de politieke leiding is ernstig geschokt. Er komen reacties van bestuurders niet naar buiten, die van het personeel wel. Ik behoef slechts te herinneren aan de demonstratieve vlucht van een aantal vliegtuigen over Den Haag op de 3e dinsdag van september. Dat was heel verkeerd en ze is terecht veroordeeld. Een instrument-van-de-overheid (de krijgsmacht) behoort dienaar te zijn. Het mag niet „opstaan” tegen het wettig gezag. Nu was dat laatste beslist niet bedoeld, doch er was alle aanleiding gegeven om het zó te interpreteren. Het was een „stoom-afblazen”, gevolgd door bijeenkomsten, die belegd zijn om de positie, waarin de marine dreigt te komen, met elkaar te bespreken. In dit krijgsmachtdeel is een zó grote verbondenheid met de uit te voeren taken, dat het soms lijkt alsof de getroffen maatregelen mensen persoonlijk raakt. Zo'n hoge mate van motivatie is iets om zuinig op te zijn.

Gelukkig zijn deze bezuinigingen op de rechte plaats, in de volksvertegenwoordiging, aan de orde gesteld. Bij de „algemene beschouwingen” over het regeringsbeleid is vanuit diverse politieke partijen bezwaar gemaakt tegen de hierboven genoemde maatregelen en het leidde er toe, dat de zaken opnieuw bezien zullen worden. Een belofte, waarvan de inlossing niet eenvoudig is. Want terugdraaien van die besluiten doet voorgenomen besparingen teniet, d.w.z. leidt tot extra-uitgaven ten opzichte van de ingediende begrotingsramingen.

Het is nog niet duidelijk, op wat voor manier de politieke leiding van defensie uit deze problemen denkt te komen. Ook voor deze heel gewone moeiten (enkele van de vele, waarvoor onze regeerders gesteld zijn) is het nodig dat we „bidden voor allen, die over ons gesteld zijn”. In het maatschappelijk leven is veel wijsheid nodig om verstandig te regeren.

M. de Jonge, Den Haag

dit boekje de zgn. Berlijnse verklaring is opgenomen. Op een internationaal theologiekongres is in Berlijn (maart 1975) een verklaring uitgegeven, waarin ernstig gewaarschuwd wordt tegen bepaalde theologische gedachtengangen in de Wereldraad. Tussen deze verklaring en de genoemde referaten zit veel overeenstemming.

3. Hoewel ik in grote lijnen instem met de referaten, lijkt me de kritiek op de Wereldraad in dit boekje te overheersend. Ik bedoel dit: de geuite kritiek is wel terecht, maar mag niet zo overheersend zijn, dat voor het goede in de Wereldraad geen aandacht meer bestaat. We kunnen denken aan het vele dat zij in de derde wereld doet op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, steun aan jonge kerken, maatschappelijk werk; veel werk dat via de Zendingsraad gedaan is en nog gedaan wordt.

4. Voor hen die de theologische ontwikkelingen in de Wereldraad volgen, is het genoemd boekje zonder meer belangrijk! Het gaat om orthodoxe schrijvers die vrijzinnige lijnen in de oecumenische theologie aanwijzen. Zij doen dit met recht en met reden. Maar zijn we er ons van bewust, dat orthodoxe mensen **altijd** geneigd zijn over **formuleringen** te harrewaren en bereid zijn zich daarover geestelijk dood te vechten? Niet zelden zijn deze orthodoxe christenen zwaartillende en vermoeiende mensen. Lichtende lichten? Ho maar! Ze hebben het vreselijk druk met hun papieren problemen; ze kunnen precies zeggen waar ze allemaal tegen zijn en... de problemen in de wereld blijven haast onveranderd bestaan: de nood onder de mensen lijkt te weinig hun aandacht en bewogenheid te hebben.

Kritiek op de Wereldraad? Terecht! Maar wat is het alternatief? De I.C.C.C. misschien?

Ik hoop het niet, omdat deze organisatie zich de laatste jaren zeer negatief naar buiten presenteert. Ze heeft zich sterk gemaakt in het fel bekritisieren van wat ze als fout aanmerkte. Het positieve — dat ongetwijfeld in de I.C.C.C. aanwezig is — komt helaas minder sterk naar voren. Beide internationale kerkenorganisaties verdienen ons kritische meelevens.

H.E.S.W.

AANKONDIGING

De Pro Juventute Oranje kalender

De bekende Oranje kalender van „Pro Juventute” is weer uit. Het is de 29-ste en waarschijnlijk ook de laatste kalender, want de vereniging voor kinderbescherming „Pro Juventute” wordt na een 75-jarig bestaan opgeheven. Uitvoerig is daarover geschreven in „Trouw” van zaterdag 1 nov. jl.

Al die 75 jaar heeft deze vereniging zich ingezet voor het kind in nood. Het kind, wier ouders uit de ouderlijke macht zijn gezet; of het kind, dat door de rechter ter beschikking van de regering is gesteld; of het kind, dat door andere redenen in moeilijkheden is gekomen.

En nu gaat dan deze vereniging op in een groter geheel, zoals dat heet.

En zoals zo vaak gebeurt met betrekkelijk kleine organisaties, die ontstaan zijn uit het partikulier initiatief.

Maar deze waarschijnlijk laatste kalender is er dan nog. Op de valreep.

Natuurlijk, zoals steeds het geval was, weer met verschillende fraaie foto's van leden van ons Koninklijk Huis. Uiteraard zijn de kleinkinderen van onze Koningin ruim vertegenwoordigd.

Deze kalender kost f 5,75 en is te bestellen op het volgende adres: Kalender-actie Pro Juventute, Postbus 7101, Amsterdam.

K. Muller, Alkmaar

Kerknieuws

Beroepen te Zwolle (3e pred.pl.) in samenwerking met Dalfsen: Ds D. K. Smit te Vlaarding.

Ds A. Beeftink — Het adres van ds A. Beeftink, predikant van de gemeente Aalten/Winterswijk en Neede, is Kempersdijk 21, Neede. Zijn telefoonnummer 05450-1494.

Ds J. A. de Vries — Het adres van ds J. A. de Vries, legerpredikant, is Ravelijnstraat 104, Culemborg.

Heemstede — Het adres van de diaconie van Heemstede is gewijzigd in D. J. Ruijsenaars, Bennebroederdreef 39, Bennebroek, tel. 02502-7336.

Wegens verblijf in het buitenland **TE HUUR** voor één jaar (van ca. 15 januari t/m 31 december 1976) een

ruim woonhuis

in mooie omgeving. Helft van dubbel woonhuis.

Grote woonkamer, open keuken, bijkeuken, studeerkamer, badkamer met 2e toilet, 5 slaapkamers, zolder, tuin en garage. Volledig gemeubeld en ingericht.

Huurprijs nader overeen te komen.

G. Kuiper, Soetendaalseweg 10, Bennekom. Tel. 08389-5565.

Heden is in zijn Heer en Heiland ontslapen, onze broeder in Christus,

G. Koster

in de gezegende ouderdom van 89 jaar.

Ps. 84 oude berijming

Voor de gemeente,

C. R. Vonk,

voorz. kerkeraad

C. J. Bos,

sekr. kerkeraad

Wageningen, 15 november 1975

Direkt **GELD** nodig?

Bel Spijkerboer - Elburg

een vertrouwd en voordelig adres.

Tel. 05250-1751

PLAATS

**UW FAMILIEBERICHTEN
IN DIT BLAD !**

VERSCHEENEN :

PSALMEN (II)

door Ds. F. VAN DEURSEN
424 bladzijden in fraaie stempelband met goudtitel, prijs f 35,00, doch tot 1 nov. a.s. nog voor de intekenprijs van f 29,50. Het verscheen in de reeks „DE VOORZEIDE LEER”, waarvan thans de volgende delen leverbaar zijn:

Ds. C. Vonk:
Inleiding - Genesis - Exodus f 23,50
Leviticus f 31,00
Numeri - Deuteronomium .. f 36,50
Jozua f 35,00
Richteren f 35,00
Ds. F. van Deursen:
Psalmen (I) f 35,00
Psalmen (II) f 35,00*

*) Intekenprijs tot 1 nov. 1975 f 29,50

In voorbereiding:

Ds. C. Vonk: I en II Samuel.

„Dit groots opgezette werk is naar mijn mening een echt reformato-
risch werk. Het is voor mij een
wonder, dat het aan ons geslacht
geschonken is.”

Ds. P. K. Keizer in

„Tot Vrijheid Geroepen”

Degenen, die alle verschenen delen willen aanschaffen kunnen ze desgewenst ontvangen tegen betaling van f 25,— per 3 mnd.! Volledig prospectus op aanvraag.

Fa. Wesdijk, Liebeek & Hooijmeijer
Singel 55 - Barendrecht - Giro 216828

Een
kinderhand
is
gauw gevuld

Voor f 25,— voorziet U in de behoeften van één leerling per jaar!

Steun ons projekt in Nicaragua (Z.-Amerika) ter bestrijding van het analfabetisme.

Leer hen het Evangelie lezen.

VERGEET OOK DE ANDERE PROJEKTEN NIET !

Ons Weeshuis „Futuro Juvenil”.

Een Polikliniek en kraamkliniek in Pangkalpinang.

Onze zuivelindustrie en pluimveebedrijf in India.

Stort Uw bijdragen op „WOORD EN DAAD”
Giro 30.20.900 te Velp (Gld.)
Graag met vermelding projekt.

Voor al uw

handels- en familie drukwerk - boeken en folders

is uw adres

DRUKKERIJ „STEENBERGEN”

Nooitgedacht 3 — Zeist

Redactieleden

Drs H. de Jong
Mr. dr J. Meulink
D. W. L. Milo
Ds E. R. Postma
Ds H. Smit
Drs H. E. S. Woldring

Adres van de Redactie

K. Muller
H. Pootlaan 242,
Alkmaar
Telefoon 072-16767

Advertenties en druk

Drukkerij
„Steenbergen”,
Nooitgedacht 3, Zeist
Tel. 0 3404 - 12452

Abonnementsprijs:

f 27,50 per jaar of
f 14,— per half jaar.
Buitenland f 35,— of
f 50, per luchtpost.

Geref. Persvereniging

„Opbouw”
Abonnementenadministratie
Pasteursingel 29b,
Rotterdam-7
Tel. 010-153703
Giro 40 49 45

Advertenties inzenden tot dinsdagmorgen 10.00 uur.

Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen: uiterlijk tot 15 november.